

Exilul – Aceptare a libertății reconstruite în *HEIMAT*-ul hispanic

Drd. Mariana CUNȚAN
Universitatea „Lucian Blaga” din Sibiu
Facultatea de litere și arte

Abstract: *The article presents the valences of the concept of freedom understood as a destiny assumed for those who tried to rebuild the image of a lost homeland. It is about memory and the relativity of things, about accommodation, resignation and trust in change. In this sense, freedom plays an essential role in the reconstruction of an identity literature. Because of this, the exile lives a drama and the impossibility of being nothing but the holder of a passport with a predetermined destiny.*

Keywords: *exile, identity, universality, freedom*

Abia atunci când a ajuns pe pământ, omul a putut să își construiască o casă, să-și creeze un loc pe care să îl numească „acasă” și care să capete sensuri axiologice. Indiferent dacă vorbim despre Ovidiu sau despre Dante, care s-au răzvrătit împotriva unei divinități nedrepte, traiectoria vieții a dus spre ceea ce a însemnat strigătul de disperare al lui Nietzsche de la sfârșitul secolului al XIX-lea. Ori dacă *Dumnezeu a murit*, omul și-a căpătat libertatea de a-și alege altă „religie”, de a se converti și de a căuta o cale cât mai simplă și mai accesibilă spre adevăr. Omul nu este decât un exilat din Paradis, așa cum Isus a fost un exilat în carne umană.

Este deci imperios necesară o reconstituire a literaturilor naționale în care să fie incluse și cărțile exilului, deoarece exilații fac parte din circuitul valorilor culturale românești. Ei au păstrat spiritualitatea poporului român oriunde s-au dus, cu sau fără voie. Operele lor constituie mărturii autentice despre o epocă și mecanismele sale. Nicolae Manolescu a remarcat faptul că, pentru a se manifesta, exilul are nevoie de un tip particular de „discriminare”, de un fel de deligitimare provocată cu autoritate, din partea unui regim politic-ideologic. Libertatea de expresie corelată acestui conținut, dar și fenomenul globalizării culturale vor duce însă la dispariția exilului și a exilaților.

Voi apela la concepul de *Heimat* care se pliază perfect statutului de apartenență, atunci când vine vorba despre un teritoriu. Este înțeles ca opus cuvântului *străin*, într-o țară care nu este cea de origine. Uneori poate trimite și la chestiuni de ordin sentimental, cum ar fi dorul, acel cuvânt românesc, atât de greu de tradus în alte limbi. Dorul de cineva, dorul de ceva, chiar și dorul de un

miros anume de acasă. În același timp, termenul este unul cu implicații de ordin spiritual, marcat de contribuția celor care te-au influențat de-a lungul vieții.

Termenul de *Heimat* poate fi asimilat și ideii de patriotism, sau cu alte cuvinte de dezvoltarea unei identități în raport de congruență cu diversitatea. Nu trebuie să pierdem din vedere faptul că unii oameni au ales drumul înstrăinării, ca un refugiu, departe de o lume agitată. Fie că este vorba despre un trai mai bun, sau despre asigurarea unei vieți calitative din punct de vedere spiritual ori artistic, *Heimat-ul*, este diametral opus față de sinonimul lui forțat, *Vaterland-ul*.

Acesta din urmă reprezintă un concept conform căruia nu poți avea decât o singură patrie, cea în care te-ai născut. În cazul scriitorilor români emigrați în Spania, se suprapune patriei construite cultural- sentimental, adică *Heimat-ului*. Nu există o explicație unică a termenilor, nici o baricadă care să îi despartă. Mai degrabă fac parte din același areal, din aceeași categorie de termeni ce defiesc un loc. Locul înseamnă mediul proxim în care trăim, transparent și capabil să îndeplinească toate așteptările noastre din punct de vedere comportamental. Dacă mărim spectrul de cunoaștere înspre domeniul psihologic, ne raportăm mai degrabă la identitate.

Conceptul de *Vaterland* face trimitere la „patria strămoșilor“, la patria legendară, mitică a acestora, fiind denumirea țării de proveniență –România în cazul de față- de care exilații pe tărâm spaniol se simt profund legați. În *Vaterland* se acumulează deseori experiențe emoționale în evoluția individuală, ce se află în strânsă legătură cu noua opțiune de *Heimat*

Heimat-ul trimite în schimb, la o legătură sentimentală între oameni și noul spațiu. Opus *străinătății*, acest concept este înțeles ca un loc pe care îl poți crea într-o lume înstrăinată, fiind valabil, în special, pentru experiența exilului și a emigrării.

Din percepția convergenței celor două concepte *Vaterland* și *Heimat* rezultă și dualitatea scriitorilor români din Spania. Este vorba despre conștiința de sine care suportă modificări de natură psihologică.

Pentru Vintilă Horia de exemplu, exilul a fost unul benefic și stimulator. Acesta măsturisea într-un interviu: „Exilul nu înseamnă a pleca dintr-un loc pentru a trăi într-un alt loc. [...] Pentru scriitor exilul este o tehnică de cunoaștere. Pentru mine dragostea, exilul și moartea sunt cele trei chei ale cunoașterii.” [Boldea, 2017: 58]

Exilul i se înfățișează lui Vintilă Horia nu doar ca o circumstanță biografică între altele, ci ca o situație-limită, o acceptare silită de a se mântui prin jertfă benevolă. Acest lucru conduce spre inițierea într-un nou destin, spre ceea ce înseamnă tragismul condiției umane. Prin exil omul și poetul își asumă libertatea, stabilindu-se astfel o dihotomie între exilul geografic și cel existențial. În acest context, nostalgia spațiului pierdut echivalează cu nostalgia adamică a

pierderii Paradisului. „Morir para él fue desaprender todo aquello que le costó una vida aprender.” [Portal, 1992: 57]

Ideea unei cetățenii universale se constituie într-un reper al viitorului. Ea pune în valoare în fața guvernelor, nenorocirile oamenilor care sunt un rest mut al politicii. Analiza politică și opțiunea politică sunt în raport de continuitate, nu de incompatibilitate deoarece cunoașterea este mai presus decât voința de putere. Până și slăbiciunile omenești pot fi convertite în achiziție cognitivă. Dacă religiile cereau în trecut un sacrificiu trupesc, cunoașterea cere acum experiențe individuale, prin sacrificiul subiectului cunoașterii.

Oscilând între regret și acomodare, amintirea este cea care îl propulsează pe om spre necunoscut. Schimbarea și modificarea obiceiurilor, nu fac altceva decât să-i piardă echilibrul lăuntric, căutând gânditor și încovoiat să dezlege enigma existenței umane. În acest context de căutare infinită, arta reprezintă un balsam pentru sufletul rănit și este singura care poate să slobozească inima din încătușarea ei cu pământul. Inima este cea care va pulsa mereu sub năvala de noi seve, simțind și suferind mereu altfel pentru a înțelege frământările vieții. Aici apare o delimitare clară între ceea ce înseamnă rațiune pură asociată creierului și moralitatea sau simțirea, cea care te face cu adevărat om.

„Amintirile- ceva care n-a murit, ci scuturându-și pulberea vremii, se revarsă acum năvalnic în ființa mea, înviorător și tumultuos ca însăși viața pe care o simt cățărându-se de suflet cu mii de piciorușe, cu mii și mii de mâini mititele, ca un fluviu eliberat, care, neoprit acum, inundă pustii! Niciodată nu mi-am privit mai clar în suflet și ca niciodată văd desfășurându-se sub ochii mei minunatul farmec cu care Dumnezeu a împodobit firea.” [Vlădescu, 1988: 54].

Viața, însă, nu se scurge întotdeauna în linie dreaptă, iar destinele oamenilor se înclină mereu, când la stânga, când la dreapta, până ce se izbesc de o pasiune mai mare. Libertatea, viața și conceptul de umanitate sunt cheia operei sale filozofice. În accepțiunea lui întreaga viață a omului e poezie și religie. Aceste două planuri nu se confundă, ci explică dubla dimensiune a omului: aceea de a se salva pe sine însuși, apărându-și libertatea și aceea a salvării eterne prin intermediul religiei. Libertatea trebuia deci căutată mai degrabă în străfundurile omului, atât de amenințat de tentativa conformismului oficial de distrugere în masă. Acest proces de descompunere, este modelat de procese interne, dar și de o anume cadență politică: „Asistimos a una separación cada vez más acentuada entre lo divino y lo humano. [...] La decadencia religiosa lleva detrás de sí el cadáver de la decadencia política. ” [Horia, 1964: 8]

Intelectualii și nu numai, se distanțează critic de valorile tradiționale sau religioase și acceptă deprecierea valorilor supreme, așadar criza axiologică.

Libertatea individului coincide astfel cu negarea valorilor creștine și îmbrățișarea progresului. Apariția drepturilor umane este legată de un drept moștenit din Renaștere, iar ruptura care se produce între Dumnezeu și om are ca efect întruparea unei ființe angoasante, cu frică de singurătate. „El afán de competir (y no ya colaborar) con Dios en la obra de modificación del mundo, considerado imperfecto y al que el hombre podría perfeccionar es un afán típicamente renascentista.” [Horia, 1981:23]

Ne confruntăm cu o lume văduvită de modele, preocupată de supraviețuirea și evadarea din lagărul comunist prin sacrificarea până și a celor mai elementare proprietăți ale omenescului. „Viața reprezintă mărturia autentică și unică a unei tragice experiențe existențiale, descoperind vibrația cosmică a însingurării și pe cea a examenului metafizic în căutarea rosturilor unui destin individual dar și istoric.” [Florescu, 1998:67] Scriitorul devine astfel un martor al timpului său, un curajos care se ridică în fața autorităților, cea care orbită de interese, pierde din vedere moralitatea ființei umane. Din această cauză comuniștii îl vor eticheta drept reacționar din simplul motiv că simte respect pentru persoană. “ În această teribilă dualitate va trăi sfâșiat și îndurerat, dar va trebui să se apare cu unghiile și dinții.” [Sábato, 2008:59]

Realitatea spirituală este devastată prin sentimentul relativității lucrurilor, a evoluției temporale ciclice, restituind starea inițială spre viață sau moarte. Spiritul românesc, în evoluția sa istorică scoate în evidență nostalgia și sentimentul contemplativ al singurătății în contrast cu înclinarea spre criticism, cu înțelepciunea satirică de proveniență orientală a literaturii noastre, dominată de experiența neșansei.

Experiența românească din exil a fost trăită febril, în izolare și suferință, în alt orizont spiritual decât cel vernacular. Cu toate acestea, biruința prin suferință reprezintă o probă morală, poate cea mai prețioasă valoare a umanului, aspirând spre evadarea din timpul istoric și accederea spre durată sacră a „tradiției mioritice” care ne definește.

Dacă în epoca medievală sau romantică dreptatea omului era în mâinile lui Dumnezeu, în epoca renascentistă sau neoclasică, drepturile umane apar ca un bun câștigat de om împotriva altor oameni. Așa cum semnalăm, din perspectivă postumanistă, formularea drepturilor umane în cadrul filozofiei postumaniste și ale științei clasice este un fenomen determinist, ceea ce face imposibilă stabilirea corectă a conceptului de libertate.

Vintilă Horia optează pentru o relație biunivocă între literatură și viață, ca o esență a cunoașterii, nu ca o constatare a scrierii. Unealtă a scrisului, limba, reprezintă și ea un aspect deosebit deoarece călătorind printre limbi, călătorul (creatorul operei) nu abandonează niciuna dintre ele pentru a accesa altele, ci își dorește o identitate extinsă.

George Uscătescu invoca destinul culturii europene în care vedea ca decisiv aportul tinerilor, într-o epocă în care fenomenele ating caractere spectaculare sau chiar dramatice. În sânul culturii se proclama deci o rebeliune a tinerilor și o rebeliune a raselor de culoare, cu alte cuvinte apărea un proces profund în cultura europeană în ceea ce privea criza umanismului. Cultura a fost definită drept: „Tot ceea ce rămâne de pe urma trecerii omului prin lume și a popoarelor prin istorie. Afirmăția aceasta constituie și o importantă premisă politică. Orice națiune conștientă de sine trebuie să considere cultura ca o prioritate. În afara operelor culturale, orice bun poate fi considerat negociabil. ” [Manolescu, 2005:32]

Gânditori ca Frobenius sau Spengler propulsau o nouă perspectivă asupra morfologiei culturii susținută de concepte globale asupra acesteia în condițiile în care nihilismul reprezenta „statutul de drept” al lumii europene. În aceste momente „psihologia vârstei juvenile” și „parvenirea omului” au devenit laitmotive.

Structura vieții devine astfel instabilă datorită noilor structurări, noilor manifestări care se produc. Cu fiecare invenție pe care o face, omul se desprinde de legăturile sale cu lumea din jur și rupe astfel punțile de racordare la structura vieții. Se produce „efectul de criză” recunoscut într-o dezarmonie și o structură artificială a culturii noastre, orientată spre uniformitate, comun și mediocritate, după cum preciza George Uscătescu: „Una epoca en la que cada uno sabe hacer poesias, pero que no produce ningún poeta”. [Uscătescu, 1968:70]

Pornind de la adevărul că nu forma exterioară reprezintă realitatea, ci esența lucrurilor, ar fi imposibil ca cineva să exprime ceva real, imitând suprafața exterioară a lucrurilor. De aceea, în opțiunea lui G. Uscătescu, ideal ar fi ca lucrurile să fie analizate în funcție de forma lor pură, liberă de orice gravitație terestră, știut fiind că umanismul european trecea printr-o mare criză, una care o ducea spre mecanizare, tehnicizare și robotizare ca dominante ale vieții. În acest fel se revine la problema relațiilor dintre lumea tehnicii și a mecanismelor derivate în plan societal-cultural, problema urgentă a eliberării omului modern de sub presiunea universului tehnicii și a unui aparent suflu dinamic fiind o chestiune de primă necesitate în aria de interes a umanismului.

Împinsă de propria conștiință, tinerimea se ridică împotriva statului. Atât în dezbaterile intime ale conștiinței lor cât și în manifestările lor exterioare, există o mare doză de nihilism, un simț de apartenență la „lumea nimănui”, dar, în același timp și un efort liberator. „Toda cultura arraiga en el seno de la naturaleza y en el complejo vital condicionado por ella. Es un equipo, podría decirse, de la especie animal hombre. [...] Toda cultura se despliega como un complejo vital. ” [Spranger, 1947:43]

Cultura este dată în definitiv de bunurile „consumabile” și „neconsumabile” care alcătuiesc un patrimoniu, iar omul devine astfel propria lui

casă fiind cel care construiește totul, chiar și istoria care, la rândul ei poartă cu sine varii forme de manifestare culturală.

„Problematika exilului se naște dintr-o experiență individuală, se alcătuieste din excepțiile de la regula firească fiindcă însuși statutul de exilat este unul de excepție și el nu poate fi nici măcar catalogat între aceleași parametri ideatici.” [Florescu, 1998:6]

Urmărind problematica lui *homo duplex*, Hegel abordează chestiunea dualității spiritului, efortul său, ca și al lui Goethe, fiind acela de a găsi o soluție de cuprindere a celor două lumi – cea reală și cea spirituală – ce aparent se contrazic: spiritul nu-și construiește numai o singură lume, ci o lume dublă, separată și opusă. În transpunere contemporană, problematica dualității spiritului marca, la sfârșitul celui de-al doilea război mondial, comunități umane ce încă își mai căutau identitatea. În ceea ce îi privește pe scriitorii români emigrați în Spania, această neliniște începuse să se manifeste încă din perioada premergătoare deciziei pentru statutul de emigrant. Totodată se simțeau legați de *Vaterland*, conștienți fiind că nu puteau renunța la tezaurul material și cultural creat de înaintașii lor, dovadă cultul pentru folclor sau poezia lui Eminescu. Numeroase sunt elementele ce îi unesc și, simultan, îi despart pe scriitorii emigranți de conaționali lor din spațiul românesc, putând fi sesizate asemănări și incompatibilități, apropieri și înstrăinări, ce au dat naștere, în timp, unei duble identități a scriitorilor români exilați în Spania. Ne putem raporta și la alți scriitori care au simțit dualitatea, reprezentând-o mai apoi în opere. Lucrarea autobiografică *Omul dezrădăcinat* a lui Țvetan Todorov, ne aduce la cunoștință faptul că identitatea unui om poate să subziste în ciuda unor condiții care impun o anume pasivitate a limbii natale. Deci omul este marcat de locul în care trăiește, de persoanele cu care intră în contact și devine un reprezentant al celuilalt, acea dublă identitate izvorâtă din propriul *eu*. Aron Cotruș, urmând și el același „traseu inițiativ”, al clarificării de sine, expresionist și exponent al activismului, a redescoperit doar în suferință ceea ce îl ținea placentar de lumea sa. Prin *Horia*, acesta evocă sfințenia națională, deoarece statutul de poet era legat de cel de preot sau de apostol, care trebuia să păzească destinul spiritual al unui neam. Progresul însă, l-a rupt pe om de rădăcinile sale, pedepsindu-l să trăiască într-o lume invalidă, o lume apocaliptică, să fie un locatar al Paradisului devastat. Pământescul devine, prin ieșirea din Paradis, o transformare asumată de întregul neam, a cărui voce o reprezintă poetul exilat. Exprimarea idealului în scris, reprezintă însă o pedeapsă pentru scriitor, întrucât limbajul se arată a fi împotriva istoriei modelatoare.

Exilatul trăiește drama neputinței de a nu fi altceva decât posesorul unui pașaport cu destin românesc, acel eșec simțit la limita puterilor de a continua. Pe lângă sentimentul dezolant al singurătății, creatorul e amenințat de faptul că nu

poate servi cauza țării prin altceva decât prin cuvânt. În acest sens, Vintilă Horia remarcă:

„Simbolic vorbind, exilul desemnează un spațiu al cunoașterii prin intermediul durerii, al suferinței și a tot ce presupune o despărțire. [...] Exilul e o formă de sacrificiu pentru salvarea valorilor spirituale naționale, redobândind prin stabilirea unor coordonate istorice în conștiința modernă convingerea încrederii într-un misionarism românesc, ca fidelă cumpănă între haosul răsăritean al barbariei comuniste...și inconștientă a idealurilor existențiale ale unui Occident deteriorat de anti- creștinism. ” [Florescu, 1998:107].

Doar speranța și iluzia reușesc să îl țină pe om treaz, deoarece iluzia este manifestarea cea mai delicată și mai subtilă a spiritului uman. În singurătatea și înstrăinarea lui, omul se agață de iluzie și crede că dincolo de Tovărășia Marelui Stăpân va găsi tot ceea ce se cuvine bucățelei sale de viață, căutării sale continue. Astfel înțelepciunea lui îl va ajuta să-și înțeleagă năzuințele spre care bat aripile propriului suflet. „ În viața oamenilor, mersul celor mai de seamă evenimente depinde de un atom atotputernic, de un infinit de mic microb abstract care se numește Hazard și care e însuși creatorul globului unde s-agită și suferă această omenire nu se știe pentru ce și în vederea cărui sfârșit. ” [Vlădescu, 1988:28].

În ceea ce privește creația și parametrii reali ai acesteia, limba, ca instrument al scrierii nu reprezintă doar materialul lingvistic, ci implică și o perspectivă modelatoare a conștiinței. Această concepție vine în contradicție cu opinia lui George Călinescu, cel care considera că un scriitor aparține într-un tot al limbii în care scrie. În spatele sonorității cuvintelor, se ascunde de fapt o expresivitate a rosturilor ființei, o ființare prin cuvânt a ceea ce înseamnă traseul existențial al omului, în varianta tulburătoare a lui Vintilă Horia: „În clipa în care vom învăța că România nu e o icoană într-un colț de capelă privată, ci o imensă realitate, de viața căreia depinde viața noastră, vom putea fi pretutindeni o pildă vie de perseverență umană. ” [Florescu, 1998:107].

Marcată mereu de ambient, fie că este vorba despre politică la alte conjuncturi naturale, cultura română a încercat să fie autentică oriunde ar fi expusă. Cu toate acestea, la un moment dat, s-a găsit suspendată într-o situație în care a trebuit să se adapteze modelului de aderare la modelul european, într-o perioadă de glorie a comunismului românesc. Aceasta presupune o continuă reorientare politică și de reintegrare a maselor în alt model de democrație.

„Precizăm că mulțumindu-se cu statutul de hibrid, de *român și european*, intelighentsia noastră milita (prin media pe care o avea la dispoziție la acea dată), pentru depresurizarea modelului autohton, pe care îl doreau egalizat ca volum, forță și intensitate cu noile valuri

occidentale de stânga (neomarxiste, poststructuraliste, deconstructiviste etc.) dar și de dreapta (existențialismul, neoexpresionismul etc.)” [Manolache, 2014:40].

Putem face o analogie între acest călător prin lume, (exilatul, nemulțumitul) și Ulise, cel pedepsit de zei, de acele puteri care întruchipează destine. Fie că este vorba despre o analiză psihologică a înstrăinării, a revenirii sau a adaptării, drumul înstrăinării rămâne unul inițiativ, cu probe și obstacole ascunse chiar și pentru cei mai iscusiți aventurieri. În fața situațiilor limită ale existenței, în mintea scriitorilor se naște un roman de factură psihologică din care reies dureroasele țesături ale vieții. Astfel, în mijlocul acestei agitații existențiale, opera reprezintă încercarea de a recuceri unitatea inefabilă a vieții. Prin scris, exilatul își poate exprima haosul interior, își poate reconstrui patria ideatică, acea zonă de confort, plasată între realitatea pământescă și cea sufletească. Măsura apartenenței unui scriitor la o tradiție etnică, reprezintă de fapt posibilitatea lui de integrare pe o scară de valori universale. Astfel, naționalul și universalul reprezintă o împletire organică din perspectiva unei cercetări literare. Un fenomen literar nu poate fi deci contruit în afara interpretărilor aspectelor naționale și universale.

BIBLIOGRAFIE SELECTIVĂ:

- Florescu, Nicolae, *Întoarcerea proscrisilor- Reevaluări critice ale literaturii exilului*, Editura Jurnalul literar, Colecția Critică, nr. 3, București, 1998.
- Horia, Vintilă, *Platón, personaje de novela*, Editoria Nacional, Madrid, 1964.
- Horia, Vintilă, *Los derechos humanos y la novela del siglo XX*, Editorial Magisterio Español, Madrid, 1981.
- Manolescu, Nicolae, *Decalogul criticii literare*, Editura Aula, Brașov, 2005.
- Sábato, Ernesto, *Înainte de tăcere*, Editura Rao International, București, 2008.
- Spranger, Eduard, *Ensayos sobre la cultura*, Argos, Buenos Aires, 1947.
- Uscatescu, George. *Proceso al Humanismo*, Colección Universitaria de bolsillo, Punto Omega, Madrid, 1968.
- Vlădescu, G. M., *Menuetul. Moartea fratelui meu*, Editura Eminescu, București, 1988.
- Boldea, Iulian, „Identitatea ca labirint interior” în volumul *Vintilă Horia. Un gânditor pentru mileniul trei*, coordonat de Georgeta Orian și Pompiliu Crăciunescu (lucrările colocviului Centenar Vintilă Horia 2015- Alba Iulia/Alcala de Henares), Editura Eikon, București, 2017 ș. a.